

СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА
У СРБИЈИ И ДРЖАВАМА РЕГИОНА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига CLXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Књига 38

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА
И ЉУДСКИХ ПРАВА

**СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ
МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА У СРБИЈИ
И ДРЖАВАМА РЕГИОНА**

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 10–11. ДЕЦЕМБРА 2015.

Примљено на X скупу Одељења друштвених наука од 13. децембра
2016. године на основу рецензија академика *Војислава Становчића*
и *Тибора Варадија*, професора *Вукашина Павловића*,
Маријане Пајванчић и *Тамаша Корхеца*, др *Мирјане Рашевић*,
др *Зорице Мршевић* и др *Горана Башића*

У р е д н и ц и

академик
ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ
др ГОРАН БАШИЋ

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

БЕОГРАД 2016

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CLXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 38

COMMITTEE FOR NATIONAL MINORITIES
AND HUMAN RIGHTS STUDIES

**STATE AND PERSPECTIVES
OF MULTICULTURALISM IN SERBIA
AND THE COUNTRIES IN THE REGION**

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD FROM DECEMBER 10–11, 2015

Accepted for publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences, held on December 13, 2016, after being reviewed by Academicians *Vojislav Stanovčić* and *Tibor Várady*, Professors *Vukašin Pavlović*, *Marijana Pajvančić*, *Tamás Korhecz*, and *Mirjana Rašević*, PhD, *Zorica Mršević*, PhD and *Goran Bašić*, PhD

E d i t o r s

Academician

VOJISLAV STANOVČIĆ

GORAN BAŠIĆ, PhD

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

B E L G R A D E 2 0 1 6

Издају

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Институт друштвених наука
Београд, Краљице Наталије 45

Лектура и коректура
Марина Сисојевић

Технички уредник
Мира Зебић

Прелом текста
Александар Илчић

Тираж 500 примерака

Штампа
Развојно-издавачки центар Графичкој инжењерства
Технолошко-металушки факултет

ISBN 978-86-7025-710-8

ISBN 978-86-7093-169-5

© Српска академија наука и уметности, 2016

СПЕЦИФИЧНОСТИ У ПОГЛЕДУ ОБРАЗОВАЊА ПРЕМА НАЦИОНАЛНОЈ ПРИПАДНОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ У СРБИЈИ

АНКИЦА ШОБОТ*

С а ж е т а к. – Основна намера овог рада јесте да се образовна структура становништва према националној припадности сагледа као оквир мултикултурализма у Србији. Заступљеност лица повољнијих образовних карактеристика међу припадницима етничких заједница представља позитивну вредност са становишта заједничког живота кроз очување етничких идентитета и уважавање националних особености. Супротно од тога, високи удели лица нижих образовних нивоа међу припадницима националних мањина могу имати негативне импликације из угла њихове друштвене интеграције.

Први поглед на податке о уделу високообразованих и оних који имају ниже од средњег образовања упућује на интензивне разлике. Анализа ће бити усмерена ка уочавању националности у којима заступљеност лица са овим образовним карактеристикама битно одступа од просека за Србију, односно од удела код припадника српске националности. Имајући у виду ове разлике, у раду ће се дискутовати о мултикултурализму и изазовима који на том путу стоје.

Део пажње биће усмерен на образовну структуру лица која се нису национално одредила (Југословени, регионална припадност и они који се нису изјаснили). Тиме се добија увид у то да ли постоји образовна специфичност у погледу изјашњавања о националној припадности и како се испољава. Такође, поређење млађих и старијих генерација, када је реч о образовној структури националности и становништва осталих модалитета изјашњавања, усмерава закључивање о особеностима мултикултурализма у Србији и његовим тенденцијама.

Централно питање закључног разматрања јесте да ли разлике у нивоу образовања према националној припадности представљају повољну околност или су кочница мултикултурализму у Србији.

Кључне речи: образовање, национална припадност, друштвена интеграција, Србија

УВОД

Достизање европских стандарда савременог демократског друштва наметнуло је мултикултурализам као једну од тема у јавном и научном дискурсу, мада она не представља непознаницу када је реч о искуству српског друштва, у којем је вишеетничност (као један од видова мултикултуралности)

* Институт друштвених наука, Београд

део његове историје и културе. У појединим раздобљима и политичким приликама искрсавала су специфична питања у погледу суочавања са етничким различитостима и интеграцијом националних мањина.

Међународни стандарди подразумевају одређене захтеве, а придруживање процесу европских интеграција даје додатну важност етничком и културолошком диверзитету, у контексту стабилности друштва у целини. Без обзира на теоријска неслагања, политика мултикултуралности из угла етничитета базирана је на принципима „признавања различитости“ и „признавања идентитета“, а као кључни проблеми наводе се „сегрегативни мултикултурализам“ и разарање „центрипеталних друштвених процеса“.¹ У духу европских интеграција, мултикултуралност представља један од најважнијих принципа уређености савременог друштва.

При одређењу мултикултурализма говори се о демографско-дескриптивном, идеолошко-нормативном и институционално-политичком значењу, а најважнија питања су идентификована из социолошког, филозофског и политиколошког угла.² Као сегмент друштвеног система, етничке различитости провоцирају низ питања у вези са функционисањем и одрживости мултикултуралног друштва. Важност етничког плуралитета и хетерогености је повећана у односу на предмодерни период,³ јер је битна укупна друштвена интегрисаност мањинских заједница, што подразумева учествовање у друштвеном животу и политички утицај.⁴

Право на образовање је једно од елементарних права националних мањина и неопходан оквир њихове укључености у друштво, па је из тог разлога ово питање ближе одређено Хашким препорукама, једним од низа докумената донетим од стране високог комесара за Питања националних мањина при ОЕБС-у. Изградња националног идентитета подразумева право на савладавање матерњег језика, али потпуна интегрисаност у ширу друштвену заједницу захтева овладавање службеним језиком државе у којој живе.⁵ Учење оба језика отвара простор за школовање и стицање образовних нивоа који су у складу са индивидуалним преференцијама независно од националне припадности, уз уважавање етнокултуролошког диверзитета.

¹ Горан Башић, „Европске интеграције и политика мултикултуралности у Србији“, *Филозофија и друштво* 1 (2006): 113–118.

² Данијела М. Вуковић-Ћаслан, *Политика мултикултуралности у времену глобализације*, докторска дисертација, Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 2013, стр. 17.

³ Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2002, p. 3, нав. према Вуковић-Ћаслан, *Политика мултикултуралности у времену глобализације*, стр. 29.

⁴ Вуковић-Ћаслан, *Политика мултикултуралности у времену глобализације*, стр. 30

⁵ Хашке препоруке о праву националних мањина на образовање и на објашњење, Београд: Фондација за мултиетничке односе, 1996, стр. 3.

Образовање је дефинисано као једна од кључних области унапређења мањинске политике и интеграције националних мањина у Србији.⁶ Оно се види као фактор који доприноси оптималном функционисању друштва у којем су евидентне етничке различитости, тако што, на једној страни, омогућава изградњу националног идентитета, а на другој, има позитивне импликације из угла интеграције мањинских група.

Образовање је релевантно за укљученост на тржиште рада и за социо-економски положај,⁷ као и са аспекта развоја људских ресурса,⁸ па у том смислу јесте и димензија друштвене интеграције етничких група у мултикултуралном друштву. Повећаније образовне карактеристике повећавају шансе за економску и политичку укљученост и за сваки други вид друштвеног ангажовања. Отуда интересовање за образовне карактеристике становништва према националној припадности, као једном од аспеката концепта мултикултуралности.

Намера овог рада јесте да се мултикултурализам у Србији размотри из угла образовних карактеристика, узимајући у обзир и етничке групе и лица која су се на специфичан начин одредила према питању о националној припадности. На једној страни, образовање је оквир интеграције националних мањина, а на другој, образовне карактеристике становништва које се није национално идентификовало су један од могућих фактора њиховог понашања.

У анализи се користе два показатеља образовне структуре. Један се односи на удео лица која имају ниже од основног, а други на оне који имају више или високо образовање. Сагледавање дијаметрално супротних карактеристика омогућава увид у заступљеност оних који имају најнеповољнији положај када је реч о друштвеној интеграцији, као и оних који би требало да имају најмање проблема у погледу различитих облика друштвене укључености.

Референтне тачке компаративне анализе јесу већинска етничка заједница и образовне карактеристике на нивоу укупног становништва Србије. Значајна одступања се не сматрају добрим показатељем мултикултуралности јер могу отежавати прихватање етничких различитости, интеретничку интеракцију и укупну друштвену интеграцију националних мањина. Такође, оквир анализе чине и заступљеност и обим мањинских етничких заједница, што пружа веродостојнији увид у раширеност негативних и позитивних образовних карактеристика.

⁶ Ненад Ђурђевић, ур., *Мањинска политика и интеграција у Србији*, Београд: Форум за етничке односе, 2014, стр. 42.

⁷ Слободан Цвејић, „Структурни ефекти сиромаштва у Србији“, у *Друштво у променама*, прир. Смилка Томановић, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2006, стр. 21–31.

⁸ Јуриј Бајец и др., *Показатељи хуманог развоја*, Београд: Уједињене нације, програм за развој, Србија, 2006, стр. 3.

Образовне специфичности припадника националних мањина релевантне су са становишта реализације права на образовање, као аспект њиховог друштвеног положаја и као показатељ развијености људских ресурса. Поред тога, анализа образовних карактеристика лица која се нису национално одредила јесте прилог дубљем испитивању везе између образовања и националног идентитета у мултикултуралном друштву.

НАЦИОНАЛНА СТРУКТУРА КАО ОКВИР МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ

Национална припаданост се не сврстава у групу основних обележја, па из тог разлога није обавезни сегмент прикупљања пописних података у вези са становништвом. Ипак, ово питање је нашло место у свим послератним пописима становништва Србије, уз неке различитости када је реч о класификацијама националности, које су, између осталог, последица промена у изјашњавању.⁹

У пописима становништва Србије питање о националној припадности је формулисано тако да се пописано лице изјашњава по свом нахођењу. С обзиром на то да је постављено као питање отвореног типа, омогућени су слобода изјашњавања и право појединца да се не изјасни. Као недостатак таквог приступа наводи се субјективност, која може утицати на промене у погледу националне опредељености, изазване неким политичким или социо-психолошким разлозима, што отежава посматрање националног састава између пописних година.¹⁰ Такође, идеолошко-политичке околности карактеристичне за време око пописа становништва могу утицати на изјашњавање о националној припадности, што усложњава анализу стања и промена етничког састава и демографске структуре националних мањина.¹¹

Међутим, и поред ових недостатака, попис представља основни извор познавања етничког састава становништва. На основу њега добија се увид у број и заступљеност етничких група, што је основа за разматрање мултикултуралности. Поред тога, приступ који имплицира слободу у изјашњавању омогућава уочавање специфичности које се тичу националног идентитета.

⁹ Класификациј националности у пописима становништва Србије од 1948. до 2011. може се детаљније пронаћи у одељку „Методолошка објашења“, у *Национална припадност*, књ. 1, Београд: Републички завод за статистику, 2012, стр. 10.

¹⁰ Нада Радуски, „Структура становништва према националној припадности и матерњем језику“, у *Становништво и домаћинства Србије према Попису 2002. године*, Београд: Републички завод за статистику Србије, Институт друштвених наука, 2006, стр. 181.

¹¹ Нада Радуски, *Националне мањине у централној Србији*, Београд: Институт друштвених наука, 2007, стр. 13–21.

Према подацима пописа становништва, 2011. године 16,7% становништва Србије (1 198 712 лица) није припадало већинској етничкој заједници. Од припадника националних мањина најзаступљенији су били Мађари, Роми и Бошњаци (табела 1).¹²

Табела 1– Становништво према етничким заједницама, Србија 2011. године

	Број	Удео
Мађари	253 899	3,53
Роми	147 604	2,05
Бошњаци	145 278	2,02
Хрвати	57 900	0,81
Словаци	52 750	0,73
Црногорци	38 527	0,54
Власи	35 330	0,49
Румуни	29 332	0,41
Муслимани	22 301	0,31
Македонци	22 755	0,32
Бугари	18 543	0,26
Буњевци	16 706	0,23
Русини	14246	0,20
Горанци	7767	0,11
Украјинци	4 903	0,07
Немци	4 064	0,06
Словенци	4 033	0,06
Руси	4 064	0,05
Остали	175 558	0,24

Извор: Књига Пописа бр. 1, РЗС, 2012

У случају етничких група које су чиниле мање од једног процента становништва Србије најзаступљенији су били Хрвати, Словаци и Црногорци, а припадници више националних заједница су чинили између 0,5 и 0,1%. У скраћеној класификацији Републичког завода за статистику издвојене су

¹² Потребно је скренути пажњу на то да је већина припадника албанске националности бојкотовала попис становништва Србије спроведен 2011. године, па из тог разлога ова етничка заједница није наведена у табели 1, нити је могуће говорити о образовним специфичностима њених припадника.

још етничке заједнице које су чиниле између 0,07% и 0,05% (Украјинци, Немци, Словенци и Руси).

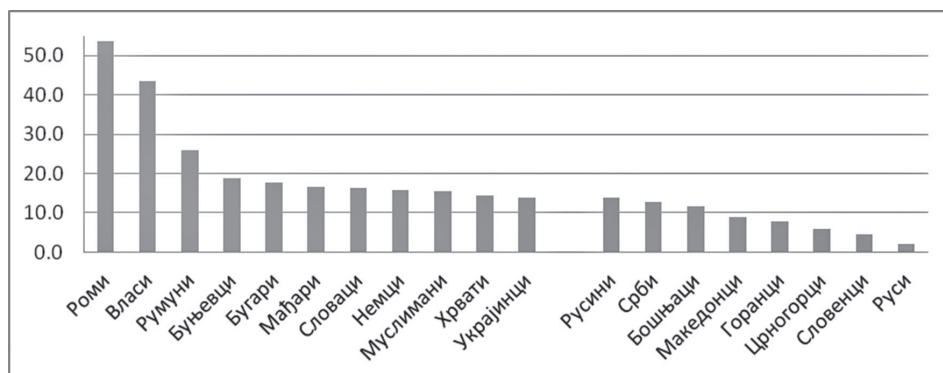
Поред лица која су се изјаснила према националности, пописом су регистровани и они који се нису изјаснили (2,23% – 160 346 лица), који су се изјаснили по регионалној припадности (0,43% – 30 771 лице) и они који су се одредили као Југословени (0,32% – 23 303 лица). Ови модалитети сведоче о специфичном односу према питању националне припадности и могу се сматрати културолошким обрасцима, који су, између осталог, условљени и утицајем образовања.

АНАЛИЗА ОБРАЗОВНИХ КАРАКТЕРИСТИКА

Лица без школе и лица са нејошћуном основном школом

Упадљиво је издвајање Рома, јер апсолутна већина припадника ове националности (53,7%) није имала потпуно основно образовање или је била без школе. Удео лица ових образовних карактеристика био је висок и код Влаха (43,5%), три пута већи него код припадника српске националности (12,8%). Релативно високи удели забележени су код Румуна (26%), Буњеваца (18,9%), Бугара (17,7%), Мађара (16,6%), Словака (16,3%). Такође, код Немаца, Муслимана, Хрвата, Украјинаца и Русина заступљеност лица са најнижим образовним квалификацијама била је већа него код припадника српске националности (графикон 1). Насупрот томе, уделима који су били нижи од просека за Србију (13,7%), одликовали су се Бошњаци, Македонци, Горанци, Словенци и Руси.

Графикон 1. Удео лица без школе или лица са непотпуном основном школом према националној припадности, Србија 2011. године



Имајући у виду да је у другој половини 20. века основно образовање успостављено као обавезно, као и право националних мањина на образовање, намеће се питање старости лица која се нису школовала или нису имала потпуно основно образовање. То омогућава делимично објашњење заступљености особа са овим образовним карактеристикама.

Највећи удели лица без школе или лица са непотпуним основним образовањем бележе се код лица старости 65 или више година, мада и у том погледу постоји диференцираност (табела 2). Далеко највећа заступљеност је била код Влаха и Рома (82,3% и 81,4%). Такође, међу Румунима, Словацима и Бошњацима апсолутна већина становништва старости 65 или више година имала је ове образовне карактеристике. Међутим, релативно висок удео бележи се и међу припадницима српске националности (47,5%), што и њих сврстава у етничке групе које се одликују неповољном образовном структуром старијег становништва.

Лица са овим образовним карактеристикама пристуна су и код становништва старости 15–24 године, што даје посебно негативан утисак. Изразито неповољна ситуација је код Рома, код којих је чак близу половине лица ове старости била без школе или са непотпуним основним образовањем. Међу припадницима румунске националности старости 15–24 године удео је био три пута мањи (16,4%), а релативно високи удели бележе се и код Муслимана (7,9%), Влаха (5,7%) и код Мађара (4,8%).

Број лица старости 15–24 године која се нису школовала или немају потпуно основно образовање код припадника мађарске националности (1273 особе) био је два и по пута већи него код Румуна и четири и по пута него код Муслимана. Такође, међу припадницима српске националности око 8 500 лица старости 15–24 године није имало ни основно образовање, мада је њихов удео у укупном становништву био релативно низак (1,2%).

Табела 2. Лица 15–24 године и 65 или више година без школе и са непотпуним основним школом према националности, Србија 2011. године

Лица старости 15–24 године			Лица старости 65 или више година		
	Удео	Број		Удео	Број
Бошњаци	2,6	593	Бошњаци	52,6	6586
Бугари	1,1	15	Бугари	45,5	2546
Буњевци	3,1	40	Буњевци	46,4	2032
Власи	5,7	145	Власи	82,3	9149
Горанци	0,9	11	Горанци	40,4	251
Мађари	4,8	1273	Мађари	45,3	24724

Македонци	2,4	31	Македонци	24,5	1382
Муслимани	7,9	241	Муслимани	47,6	1276
Роми	48,7	12571	Роми	81,4	4765
Румуни	16,4	504	Румуни	58,8	3525
Русини	1,5	23	Русини	13,7	1460
Словаци	1,9	99	Словаци	55,2	5587
Срби	1,2	8507	Срби	47,5	591179
Хрвати	2,0	85	Хрвати	37,1	6290
Црногорци	0,7	29	Црногорци	22,0	1820

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва, РЗС Србије

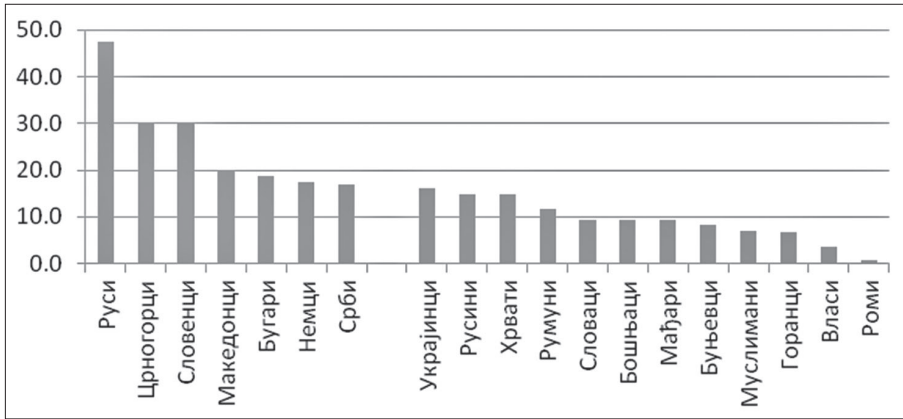
У условима обавезности основног образовања и гарантовања права националним мањинама на школовање, чак и врло ниски удели представљају одређено упозорење. Ово питање има специфичну тежину када је реч о националним мањинама јер је препрека укључености у различите аспекте друштвеног живота и тиме реализацију мултикултуралности чини сложенијом.

ВИШЕ ИЛИ ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ

Диференцираност у погледу заступљености лица са највишим образовним карактеристикама (графикон 2) привлачи пажњу с обзиром на обим етничких група код којих су више или високо образовање најфреквентнији. Највећи удели забележени су код Руса (47,4%), Црногораца (30,3%) и код Словенаца (30,2%). Нешто већа заступљеност више или високо образованих од оне која постоји код припадника српске националности забележена је код Македонаца (19,6%) и Бугара (18,6%), а сви они припадају групи релативно мање заступљених етничких заједница (табела 1). Супротно од тога, код Мађара, Бошњака и Словака, заступљенијим етничким заједницама у Србији, удео лица која су стекла више или високо образовање (9,2% и 9,3%), био је близу два пута нижи него код припадника српске националности (17%), као и у односу на удео у укупном становништву Србије (16,2%).

Код припадника ромске националности, ситуација је најекстремнија јер је удео лица са дипломама виших школа или факултета био нижи од једног процента (0,7%). Релативно ниска заступљеност ових лица бележи се код Влаха (3,5%), Горанаца (6,8%), Муслимана (7%) и Буњеваца (8,3%), док су удели забележени код Румуна (11,7%), Хрвата (14,7%) Русина (14,9) и Украјинаца (16%) у мањој мери заостајали у односу на просек за укупно становништво и на припаднике српске националности.

Графикон 2. Удео лица са вишим или високим образовањем према националној припадности, Србија 2011. године



Код већине националних мањина уочава се позитивна промена у млађим генерацијама, која се одликује већим уделом лица која имају више или високо образовање, посебно у односу на оне који су имали 65 или више година (табела 3). Негативан изузетак представљају Роми, јер су у свим генерацијама удели били мањи од једног процента.

Највећа заступљеност лица која су имала дипломе виших школа или факултета забележена је у свим старосним групама код припадника руске националности (57,9% код оних који су имали 25–34 године, 48,1% код старих 35–64 године и 49,7% код старих 65 или више година). Високи удели забележени су и у свим генерацијама Словенаца (34,9% у старосној групи 25–34 године, 31,4% код старих 35–64 године и 30,9% код старих 65 или више). Међутим, у овим етничким групама ради се о знатно мањем броју лица од оног који је забележен међу припадницима црногорске националности (табела 3), код којих је 30,5% лица старости 25–34 године, 21,7% старих 35–64 године и 20,9% оних који су имали 65 или више година било високо образовано.

Поред ове три етничке заједнице, заступљеност високообразованих међу лицима старости 65 или више година била је већа него међу припадницима српске националности (12,8%) и код Македонаца (19,4%), Бугара (14,8%) и Хрвата (14,4%). Диференцираност између ових националности је блажа у старосним групама 25–34 и 35–64 године, а у случају припадника хрватске националности удели оних који су стекли дипломе виших школа или факултета били су нешто нижи него код већинске етничке заједнице (табела 3).

Поред екстремно ниских удела лица која су стекла више или високо образовање међу Ромима, постоји већи број етничких заједница које се одликују мањом заступљеношћу него код припадника српске националности. Мађари, Бошњаци, Буњевци и Словаци се не разликују битније у погледу

удела високообразованих, а они су у свим старосним групама око два пута нижи у односу на већинску етничку заједницу (табела 3). У поређењу са Србима, код Румуна старости 25–34 и 35–64 године разлика је нешто блажа, док је у случају Влаха, Горанаца и Муслимана диференцираност значајна у свим старосним групама.

Узроци ниже заступљености лица која су стекла више или високо образовање могу бити различити, почев од ограничења која се тичу језика, преко социо-економских услова, до емиграционог фактора. Сваки од њих може имати одређени степен утицаја, у зависности од културолошких особености и друштвене интегрисаности конкретне националне мањине. Исељавање високообразованих лица из Србије током последње деценије 20. и почетком 21. века претежно је било условљено економским разлозима и неизвесношћу у погледу будућности,¹³ па би и у случају припадника националних мањина требало имати у виду утицај ових фактора, а не само могуће тешкоће у погледу друштвене интеграције високообразованих припадника националних мањина које су могле да подстакну одлазак.

Табела 3. Лица са вишим или високим нивоом образовања према националности и старости, Србија 2011. године

	25-34		35-64		65 и више год.	
	Удео	Број	Удео	Број	Удео	Број
Срби	26,5	216798	19,0	493611	12,8	135468
Бошњаци	14,2	3178	10,4	5463	6,1	769
Бугари	26,8	421	21,7	1847	14,8	829
Буњевци	13,0	252	8,6	651	7,1	309
Власи	7,1	199	4,6	717	1,4	154
Горанци	9,0	107	7,2	237	6,4	40
Мађари	15,3	4807	9,7	10844	7,5	4114
Македонци	27,9	544	19,9	2535	19,4	1097
Муслимани	7,8	228	8,4	816	6,5	173
Немци	29,8	97	21,1	345	12,9	199
Роми	0,9	199	0,8	364	0,6	34

¹³ Јелена Деспић, *Миграције високообразованих лица из Србије од 1991. године у Канаду и Сједињене Америчке Државе*, докторска дисертација, Београд: Економски факултет Универзитета у Београду, 2015, стр. 185–186.

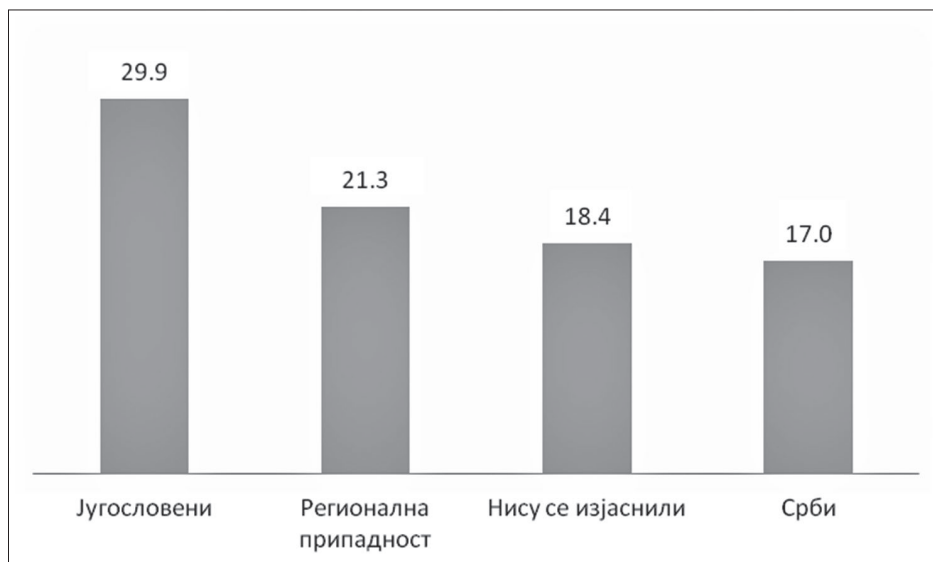
Румуни	18,3	618	13,8	1837	7,6	453
Руси	57,9	293	48,1	840	49,7	273
Русини	24,7	429	17,0	1072	10,2	309
Словаци	15,6	1035	10,0	2415	6,6	672
Словенци	34,9	99	31,4	542	30,9	518
Украјинци	23,3	149	20,1	455	7,8	80
Хрвати	19,4	971	15,6	4282	14,4	2439
Црногорци	30,5	1519	21,7	6079	20,9	2700

Извор: Попис становништва, РЗС Србије

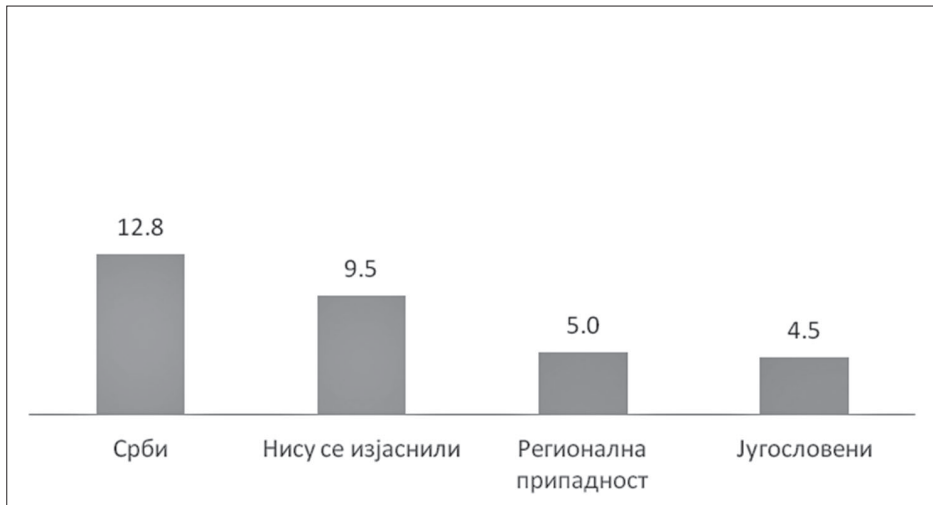
Лица која се нису национално идентификовала

У поређењу са припадницима српске националности, лица која су се на специфичан начин одредила према националној припадности одликовала су се нижим уделима оних који су били без школе или са непотпуним основним образовањем, а вишим уделима оних који су имали више или високо образовање (графикон 3 и графикон 4).

Графикон 3. Удео лица без школе и лица са непотпуном основном школом, Србија 2011. године



Графикон 4. Удео лица са вишим или високим образовањем,
Србија 2011. године



Образовном структуром у позитивном погледу издвајали су се Југословени. Удео лица без школе и лица са непотпуним основним образовањем био је близу три пута мањи него код Срба (графикон 3), а удео високообразованих готово два пута већи (графикон 4). У поређењу са припадницима српске националности, код лица која су се регионално изјаснила удео оних са најнеповољнијим образовним карактеристикама био је два и по пута нижи, док је у случају високообразованих разлика износила око четири процентна поена. Различитост образовне структура лица која се нису изјаснила била је мање видљива. У односу на припаднике већинске етничке заједнице, удео високообразованих био је већи за нешто више од једног процентног поена, а заступљеност лица без школе или лица са непотпуним основним образовањем била је мања за око три процентна поена.

Југословени су имали релативно стабилан удео високообразованих у свим генерацијама, који је износио око једне трећине становништва посматраних старосних група (табела 4). Између посматраних модалитета, најмања разлика је постојала код оних који су били стари између 25 и 34 године. У старосној групи 35–64 године високообразована лица су била уједначено заступљена међу онима који се нису изјаснили и онима који су се определили према регионалној припадности. Диференцираност је била најизраженија у случају старих 65 или више година, а најмањи удео особа које су стекле више или високо образовање регистрован је код лица која се нису изјаснила (15,4%).

Табела 4. Високообразовани према старости код лица која се нису национално одредила, Србија 2011. године

	25–34	35–64	65 или више
Југословени	33,5% (874)	30,3% (4 195)	33,9% (1 548)
Нису се изјаснили	25,8% (6 542)	20,8% (13 653)	15,4% (2893)
Регионална припадност	30,5% (1 507)	21,7% (3 330)	20,9% (724)

Извор: Попис становништва, РЗС Србије

Мада је међу Југословенима уочена највећа концентрација особа које су имале дипломе виших школа или факултета, у свим старосним групама највећи број је забележен међу лицима која се нису изјаснила на питање о националној припадности. У међупописном периоду 2002–2011. године постоји апсолутни и релативни пораст лица која припадају овом модалитету одговора.¹⁴ Један од фактора промена у међупописном периоду јесте исказивање личног става, а о утицају образовања више би се могло рећи тек након анализе образовних карактеристика ових лица у посматраним годинама пописа.

Истражујући утицај процеса модернизације на уобличавање националног идентитета у седамнаест европских држава, утврђена је позитивна веза између удела високообразованих лица и јачања цивилних компоненти (држављанство, поштовање закона, употреба службеног језика и других формалних критеријума), као и то да са порастом удела универзитетски образованих особа „опада генерални значај националног облика колективне идентификације“.¹⁵ Ипак, указује се на хибридни карактер националног идентитета јер још увек опстају и компоненте које се тичу културолошких карактеристика, породичног порекла и традиције, па отуда процес модернизације није у потпуности утицао на промену механизма који су у основи уобличавања идентитета према националној припадности. Савремене тенденције подразумевају најинтензивнију присутност цивилне компоненте. Њен утицај је најслабији у државама са најнижим степеном економског развоја, у онима које имају краћу демократску традицију, у којима доминира православна религијска припадност, али и у онима које имају релативно висок степен етничке хетерогености (националне мањине чине између 25% и 15% укупног становништва).¹⁶

¹⁴ Зоран Јанчић, ур., *Национална припадности*, књ. 1, Попис становништва, домаћинства и станова 2011, Београд: Републички завод за статистику, стр. 15.

¹⁵ Младен Лазич и Јелена Пешић, „Утицај модернизација на компоненте националног идентитета у савременим европским државама“, *Социологија* 2 (2015): 375.

¹⁶ *Ibid.*, 366–368.

Ови налази потврђују утицај образовања на специфичне облике изјашњавања о националној припадности, али и то да је још увек значајан утицај социо-културолошких компоненти у погледу диференцираности етничких заједница. Отуда је неопходно да се мултикултуралност у српском друштву изграђује на уважавању ових различитости, а тек ојачавање цивилних компоненти националног идентитета би умањило њихову важност. Међутим, поред ширења високог образовања, предиктори у том смислу јесу и економски развој, развијеност демократских институција и стабилност друштва.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Анализа образовних карактеристика припадника националних мањина показује да постоји диференцираност у односу на становништво српске националности. И у случају лица која су без школе или немају потпуно основно образовање, као и у случају високообразованих издвајају се поједине етничке групе, било у позитивном, било у негативном смислу.

Када је реч о заступљености особа које се нису школовале или нису завршиле потпуно основну школу, иако то у знатно већој мери јесте одлика становништва старости 65 или више година, постоје очигледне неповољности и код генерација које припадају времену обавезног основног образовања. Такође, релативно нижи удели лица која су стекла више или високо образовање код појединих националности представљају додатни изазов као сегмент функционисања мултикултуралног друштва.

Разлике у величини етничких заједница упућују на неопходност уважавања апсолутних показатеља, што слику о специфичностима у погледу образовања чини комплетнијом. Тако, ниски удели лица без школе или са непотпуним основним образовањем забележени код већих етничких заједница не умањују важност овог питања јер је реч о већем броју особа него у појединим случајевима где су удели релативно високи. Супротно од тога, високи удели факултетски образованих лица у мањим етничким заједницама праћени су малим бројем ових особа. Концентрација високообразованих код припадника ових националности делимично би се могла објаснити могућим досељавањима, која су могла да буду подстакнута професионалним, пословним или приватним разлозима, а не специфичним погодностима у погледу стицања терцијарног образовања.

Особеност образовне структуре националних мањина у Србији није у потпуности повећан оквир мултикултуралности. Неповољности се уочавају и на страни заступљености лица са најнижим, али и оних са највишим образовним нивоима. Узроци диференцираности у погледу образовања и одступања у односу на припаднике већинске етничке заједнице могу да буду

спецификовани њиховим социо-културолошким особеностима и социјалним околностима. Неповољности образовне структуре, које постоје и поред прокламованог права на образовање, указују на неједнакост друштвеног положаја и неједнаке могућности у развоју људских ресурса. У случају високообразованих лица у виду треба имати и исељавање из земље као један од фактора ниже заступљености, а разлози се могу налазити у ширем друштвеном контексту који се односи и на припаднике већинске националности.

Разлике у образовној структури и одступање од просечне слике становништва Србије не могу се сматрати позитивним са становишта друштвене интеграције националних мањина које се одликују неповољним образовним карактеристикама. Уочене диференцираности и образовне специфичности етничких заједница нису резултат неравноправности и дискриминације по националној основи, а о утицају етничитета се може говорити са становишта социо-економског положаја појединих етничких група и њихових културолошких особености.

Образовне карактеристике лица која се нису одредила према националној припадности указују на могућ утицај високог образовања. Као фактор превазилажења успостављања идентитета на основу етничке припадности, утицај терцијарног образовања може бити повезан са позитивним искуством у погледу економске и укупне друштвене интеграције, што би могло да ослаби потребу за истицањем националне припадности.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бајец, Јуриј и др. *Показатељи хуманој развоја*. Београд: Уједињене нације, програм за развој, Србија, 2006.
- Башић, Горан. „Европске интеграције и политика мултикултуралности у Србији“. *Филозофија и друштво* 1 (2006): 113–118.
- Вуковић-Баслан, Данијела М. *Политика мултикултурализма у времену глобализације*. Докторска дисертација. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 2013.
- Деспих, Јелена. *Миграције високообразованих лица из Србије од 1991. године у Канаду и Сједињене Америчке Државе*. Докторска дисертација. Београд: Економски факултет Универзитета у Београду, 2015.
- Ђурђевић, Ненад, ур. *Мањинска политика и интеграција у Србији*. Београд: Форум за етничке односе, 2014.
- Јанчић, Зоран. *Национална припадност*. Књ. 1. Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Београд: Републички завод за статистику, 2012.
- Лазих, Младен и Јелена Пеших. „Утицај модернизација на компоненте националног идентитета у савременим европским државама“. *Социологија* 2 (2015): 357–379.
- Радуски, Нада. „Структура становништва према националној припадности и матерњем језику“. У *Становништво и домаћинства Србије према Попису 2002. године*. 181–205. Београд: Републички завод за статистику Србије, Институт друштвених наука, 2006.

- Радушки, Нада. *Националне мањине у Централној Србији*. Београд: Институт друштвених наука, 2007
- Хашке Ђрејорукe о љраву националних мањина на образовање и на објашњење. Београд: Фондација за мултиетничке односе, 2006.
- Цвејић, Слободан. „Структурни ефекти сиромаштва у Србији“. У *Друштво у љревирању*, прир. Смиљка Томановић, 21–31. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2006.

Ankica Šobot

ETHNICITY-RELATED EDUCATIONAL CHARACTERISTICS AS AN ASPECT OF MULTICULTURALISM IN SERBIA

S u m m a r y

The focus of this analysis is the review of the educational characteristics of ethnic groups as an aspect of the Serbian society multiculturalism. The shares of persons without educational attainment or those with incomplete primary education as well as the shares of those highly educated have been analyzed. The comparison in relation to Serbian nationality is the key stand point of the consideration.

Some ethnic groups are distinguished by unfavorable educational characteristics. The most striking disadvantage refers to Roma people due to the fact that almost half of the population aged 15–24 have not completed primary education or did not attend the Primary School at all. Also, the share of the highly educated was less than one percentage of all generations.

As for persons with this kind of educational characteristics, even the low percentage draws attention, bearing in mind negative implications related to social status as well as the opportunity for human resources development. Hence, even significantly lower percentages in generations covered by the compulsory primary education among the other ethnic minorities (Romanians, Vlachs, Hungarians, Bosniaks, Slovaks, ...), but also in Serbian population, are a sort of a challenge.

In terms of the tertiary education, including persons aged 25–34, 35–64 and 65 or over, the percentage among Hungarians, Bosnians, Bunjevci and Slovaks is about two times lower in comparison with Serbs (26.5%; 19%; 12.8%, respectively). That is considered as a disadvantageous distinction, as well. Low percentage of highly educated persons is affected by many factors. In addition to the social conditions that could act as limiting, a certain influence can be attributed to the immigration factors. Taking into account results of the research which refer to the whole population of Serbia, the reasons for the emigration of the highly educated can be found in a wider social context (including socio-economic factors as well as uncertainty regarding the future). That should be kept in mind when it comes to nationalities, as well.

The highest percentage of the persons who have achieved tertiary education is noticed among Russians (25–34 years old – 57.9%, 35–64 – 48.1% and aged 65 or over – 49.7%) and Slovenians (34.9%, 31.4% i 30.9%), as smaller ethnic groups. In all generations of

Montenegrins there are also relatively high shares of the persons characterized by high education level (30.5%; 21.7%, 20.9%). This indicates that this is a traditional characteristic of this ethnicity. Apart from being referred to as the socio-cultural characteristic, when it comes to the less represented nationalities, the widespread tertiary education can also be considered as the consequence of the immigration of a number of university-educated persons to Serbia, due to professional, business or some personal reasons.

The educational structure of national minorities in Serbia is not entirely favorable framework regarding the multiculturalism. Thus, the above-mentioned educational characteristics and distinctions between the nationalities are not the result of inequality and discrimination on ethnic grounds, and the influence of ethnicity manifests through the socio-economic position and cultural peculiarities of ethnic groups.

The special segment of the analysis is related to the educational characteristics of persons who are not nationally identified. A positive experience in terms of economic and overall social integration in the case of higher education can weaken the need of emphasizing a national identity, which results in overcoming the identification on the basis of ethnicity.

Key words: education, ethnicity, social integration, Serbia